

CĀBĪ °ÖMER

(d. 1750'ler; ö. 1814?)

HAYATI

Bursalı Mehmed Tāhir'in *°Osmānlı Mü'ellifleri*'nde verdiği sınırlı bilgi dışında C.°Ö. hakkında diğer biyografik ve bibliyografik kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmaz.¹ C.°Ö.'in doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Bununla beraber *Ta'riḥ*'in telif tarihi olan 1203/1789 yılında orta yaşlarda olduğu varsayılırsa, müellifin 18. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilebilir. C.°Ö.'e dair bu bilgi yetersizliğinden dolayı şimdiye kadar bir çok yazar C.°Ö.'in ismini yanlış olarak Cābī Sa°id ve bu yanlış isme izafeten *Cābī Ta'riḥi*'ni de *Cābī Sa°id Ta'riḥi* diye zikretmişlerdir.² Müellifin ismine dair diğer bir yanlış tespit de Ahmed Hamdi Tanpınar tarafından yapılmıştır. İlk baskısı 1942'de yapılan *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde Tanpınar, kaynakları arasında kullandığı *Cābī Ta'riḥi*'nin İstanbul Üniversitesi nüshasından *Cābī °İsmet Bey Ta'riḥi* diye bahsetmiştir.³ Öte yandan bu nüshanın iç kapığına *Cābī Sa°id'in Ta'riḥi* diye bir not düşülmüştür. "Sa°id" isminin nereden kaynaklandığı belli değildir, ama bu ismin müellifle ilgisi bulunmadığı muhakkaktır. Çünkü müellifin ismi bu nüshanın 278 yaprağının a yüzünde "Cabi-yi Ayasofya °Ömer Efendi" şeklinde geçmektedir. İç kapaktaki "Sa°id" ismi belki nüshayı incelemeyen biri tarafından yakıştırılmıştır. Cābī °İsmet Bey ismi de bir yakıştırmanın ürünü olmalıdır. Ömer Efendi'nin ismi, memuriyet ünvanıyla beraber, müellif nüshasının (Esad Efendi 2152) 379a varlığında müelliften başka birisi tarafından kaydedilmiştir .

Eserinde verdiği bilgiler ve satır aralarındaki ipuçları sayesinde müellif hakkında bazı bilgilere sahip oluyoruz. Üsküdar'da oturduğunu birkaç yerde ifade etmektedir. Örneğin sürgün olarak gönderildiği Saqız (Chios) adasında Saqız naibi Seyyid Feyzullāh Efendi ve maiyetinden gördüğü sıcak ilgiyi onların da kendisi gibi Üsküdarlı olmasına bağlar.⁴ C.°Ö. İstanbul-Ortaköy'deki tartışmalı vakıf statüsünde bir evin yazışmalarını hatıra binaen yaptığı için kusurlu görülerek Saqız adasına sürülmüştür. Sürgün hayatı 7 Safer 1225/14 Mart 1810 tarihinde başlamış, üç ay kadar Saqız adasında kalmış ve 5 Cemaziyelevvel 1225/8 Haziran 1810 tarihinde cezasını tamamlayarak veya affedilerek İstanbul'a dönmüştür.⁵

C.°Ö.'in bürokratik çevrelerde çok sayıda dostu olduğu anlaşılmaktadır. Neşredilen ferman ve hatt-ı hümayunları genellikle "me'al" diye kaydetmesine karşın, resmi kroniklerdeki metinlerle karşılaştırıldığında bu belgelerin kelimesi kelimesine aynı olduğu farkedilir. Kimi olayları kaydederken isimlerini belirterek andığı devlet ricalinin, müellifin bu belgeleri görmesine yardımcı olduğu düşünülebilir. Mesela zamanın defterdarı Mehmed Rāğib Efendi (defterdarlığı 3 Şevval 1223-26 Cemaziyelevvel 1226/22 Kasım 1808-12 Haziran 1811) ile samimi konuşma uslubu okurda aralarında bir samimiyet olduğu hissini uyandırır. 1224 yılının Receb ayında (Ağustos-Eylül 1809) baş gösteren mali sıkıntının giderilmesi maksadıyla yapılan tahsilatta C.°Ö.'in

taşıdığı sıfat dolayısıyla payına 3000 kuruş düşmüştür. Bu parayı ödemeye gittiğinde, Defterdar Mehmed Râgıb ile görüşerek ödemesi gereken 3000 kuruşu 1500 kuruşa indirmeyi başarmıştır.⁶

Yazarın Ayaşofya cabiliği (vergi gelirleri tahsildarı) dışında herhangi bir memuriyette bulunup bulunmadığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Cabi olduğunu belirttiği ilk satırlar 3 Receb 1224/14 Ağustos 1809 tarihlidir,⁷ fakat ilk defa ne zaman bu göreve atandığı bilinmemektedir. Bu durum ve C.°Ö.'in bilinen görevinin dışında kimliğinin tespitinde yardımcı olabilecek baba adı, doğduğu yer veya kullandığı bir mahlas gibi verilerin olmayışı yazar hakkında arşiv araştırmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim, cabilik tevcihlerinin bulunan arşiv belgeleri üzerinde yapılan araştırmada, °Ömer Hâlîfe b. °Alî adına bulunabilen ve Muharrem-Safer 1218/Mayıs 1803 tarihini taşıyan iki kaydın C.°Ö.'e ait olup olmadığını söylemek zordur.⁸

C.°Ö.'in kesin ölüm tarihi bilinmemektedir. Eserin son paragrafının altında bulunan 13 Safer 1229/4 Şubat 1814 tarihi en son kaydettiği bilgilerin tarihini gösterir, ama aslında eserin burada sona erdiğine dair bir işaret yoktur. Üstelik müellif nüshasının son varağındaki reddade eserin bitmediğine delildir.⁹ Muhtemelen müellifin ani vefatı veya vefatla neticelenen hastalığı eserin eksik kalmasına neden olmuştur. Buna dayanarak müellifin 13 Safer 1229/4 Şubat 1814 tarihinde veya 1814 yılı içinde ölmüş olduğu tahmin edilebilir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmiyorsa da C.°Ö.'in 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşadığı anlaşılmaktadır.

C.°Ö.'in iyi bir öğrenim görmediği, fakat okuma-yazmayı kendi gayretiyle öğrendiği ifade tarzındaki bozukluklar, imla yanlışları, kelimeleri yanlış anlamda kullanma gibi eğitim ve öğrenim eksikliğinden kaynaklanan yetersizliklerden anlaşılmaktadır. Buna karşın C.°Ö.'in zeki, duyduklarını kavramaya ve kendine maletmeye çalışan, meraklı ve araştırmacı bir kişiliği olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Fransızca kelimeleri kullanması ve zaman zaman etimolojik tahlillere girişmesi, yerine göre misal gösterdiği Kuran ayetleri ve bazen kullandığı hadisler, Arapça atasözleri ve şiirler müellifin bu özelliklerine işaret etmektedir.

ESERLERİ:

① *Cābī Ta'rīḫi, Ta'rīḫ-i Sulṭān Selīm-i sāliḫ ve Maḥmūd-ı sānī*

C.°Ö.'in bilinen tek eseridir. İlim çevrelerinde kısaca *Cābī Ta'rīḫi* olarak ün kazanan *Ta'rīḫ* 1203-1229/1789-1814 yılları arasını kapsamaktadır. Eser üç cilt halinde düzenlenmiş olup bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Birinci cildin ilk paragrafında müellif eserini III. Selīm zamanında meydana gelen olayları kaydetmek maksadıyla yazdığını ifade etmektedir. *Ta'rīḫ* III. Selīm'in saltanat dönemi (1203-1222/1789-1807), IV. Muşafā'nın kısa saltanatı (1222-1223/1807-1808) ve II. Maḥmūd'un saltanatının ilk beş yılını (1223-1229'un başı/1808-1814) kapsar. Nitekim müellif nüshasının iç kapağında ve Esad Efendi Kütüphanesi kataloğunda *Ta'rīḫ-i Sulṭān Selīm Han* başlığı bulunmasına rağmen, adı geçen eser °*Osmānlı Mü'ellifleri*'nde *Ta'rīḫ-i*

Sultān Selīm-i sālīs ve Maḥmūd-ı s̄anī başlığı ile doğru olarak tesbit edilmiş ve bu isim *Istanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*'na da aynen geçmiştir. Bununla beraber *Ta'riḥ*'in müellif tarafından herhangi bir isimle adlandırılmadığına işaretler, *Ta'riḥ-i Sultān Selīm-i sālīs ve Maḥmūd-ı s̄anī* isminin yanlış olduğu düşüncesini ileri sürenler de olmuştur.¹⁰ Ancak eserin kapsadığı dönemlere bakılacak olursa bu ismin eser için uygun olduğu açıktır.

Eser yakınçağ Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Yazar özellikle Osmanlı başkentinde cereyan eden pek çok tarihî hadisenin görgü tanığıdır. C.°Ö. III. Selīm'in tahta çıkışından itibaren II. Maḥmūd devrinin ilk beş yılı dahil olmak üzere çeyrek asırlık bir tarih dilimini kapsayan eserinde, I. °Abdülhamīd'in ölümü, III. Selīm'in cülusu, Nizam-ı Cedid hareketi, Fransa'nın Mısır'ı işgali, Mısır'ın geri alınması, bazı ayan ve derebeylerin devlete isyanları, Avrupa devletleri arasındaki savaşlar, Boğaz yamakları isyanı, III. Selīm'in tahttan indirilerek yerine IV. Muḥtafā'nın başa geçirilmesi, °Alemdār Muḥtafā'nın (ö. 1223/1808) İstanbul'a gelerek II. Maḥmūd'u tahta çıkarması, °Alemdār vakası gibi önemli olayların İstanbul'da cereyan edenlerini kaydetmiştir. Bunun yanısıra İstanbul'daki günlük hadiseler, yeniçerilerin sokak kavgaları ve halka karşı zorbalıkları, çarşı ve pazarlardaki fiyat hareketleri, paramın satın alma gücü gibi sosyal hayatın ekonomik cephesine dair bilgiler, devlet bürokrasisinin işleyişi, bazı devlet adamları hakkında anekdotlar, tevcihat ve vefayat ile ilgili bilgiler, yangın, zelzele fırtına gibi doğal afetlere dair haberler de *Cābī Ta'riḥi*'nin içeriğini oluşturmaktadır.

Cābī Ta'riḥi daha sonra kaleme alınan vakanüvis tarihlerine ve Osmanlı araştırmalarına kaynak olmuştur. Bunların başında yakınçağ Osmanlı tarihinin en önemli vakanüvis tarihlerinden biri olan *Şānizāde Ta'riḥi* gelmektedir.¹¹ Ahmed Cevdet ise doğrudan *Cābī Ta'riḥi*'ni kullandığını söylemez, fakat *Şānizāde Ta'riḥi*'ni kullandığı için C.°Ö.'den dolayı olarak yararlanmışır.

Nüshalar: (1) Berlin, Staatsbibliothek, Hs. or. oct. 1034/1 (daha önce Marburg Staatsbibliothek). Süsseim koleksiyonu içindedir. 1910-11 yıllarında Seyyid Ahmed Tebrizî tarafından Esad Efendi nüshasından istinsah edilmiştir. Bu nüshada her cüz ayrı bir cilt halinde tertip edilmiştir. Ciltler siyah kaplı, yarıya kadar deri üzeri gümüş yaldızlı ve miklepli, kağıt sarı ve parlaktır. Ciltlerin ebatları farklıdır. Birinci cilt 23x15 cm., ikinci cilt 23x15,5 cm. ve üçüncü cilt 26,5x18 cm. ebadındadır. Üç cildin her birinde varak sayısı değişik olup, toplam varak sayısı 730'dur. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Talik hattıyla yazılmıştır.¹² (2) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kitaplığı KA.282. Esad Efendi nüshasından kopya edilmiştir. Eksik bir nüshadır ve metinde kelime, satır, paragraf ve varak düzeyinde atlamalar vardır. Bu nüsha 20x30 cm. ebadındadır ve satır sayısı 25'tir. Nüsha sayfa düzeninde numaralanmış olup tamamı 1040 sayfadır (520 y.). Baştan 1010. sayfaya (y. 505a) kadar olan kısmı rıka, sonrası nesih ile yazılmıştır. Metinde padişah, sadrazam, vezir, valide sultan ve sultan isimleri ile bazı terimlerin yazılmasında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Cildi ebru, miklepli, sırt ve cilt kapak kenarları deri kaplıdır.

Kağıd beyaz ve aharlıdır. Kimin tarafından istinsah edildiğine dair bir bilgi yoktur. (3) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2152. Nüsha 622 varaktır, 17x22 cm. ebadındadır. Varaklardaki satır sayısı 20-34 arasında değişmektedir. Yazı nesih stilindedir.¹³ Metinde konu başlıkları yoktur. Cildi ebru ve sırtı deri kaplıdır. Nüsha üç cüz olarak tek cilt halinde ve birbirini takip eden varak numaralarıyla tertip edilmiştir. Kağıdı beyaz ve aharlıdır. Esad Efendi nüshası mevcut nüshalar içinde en eski nüshadır ve diğer iki nüsha bundan istinsah edilmiştir. Bir çok şahıs ve yer isimleri boş bırakılmıştır. Bu durum, müellifin yazdığı sırada bu isimleri bilmediğini veya hatırlamadığını, isimleri daha sonra boş bıraktığı yerlere yazacağını gösterir. Halbuki diğer nüshalarda bu boşluklar doldurulmuştur. Metinde birçok kelime üzeri çizilerek iptal edilmiş ve yeniden yazılmıştır. Müellif, daha sonra hatırladığı veya yazarken unuttuğu bazı hususları, satır aralarında çıkmalar yaparak kaydetmiş ve bazen de derkenar olarak yazmıştır. Bu özellikleriyle, nüshanın müellif nüshası olduğu söylenebilir.

Cābī Ta'rīhi'nin M. Ali Beyhan tarafından hazırlanmış karşılaştırmalı ve dizinli bir yayını 2003 yılında iki cilt olarak Türk Tarih Kurumu yayınları arasında basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

① *Cābī Ta'rīhi, Ta'rīh-i Sulṭān Selīm-i ṣālīs ve Maḥmūd-ı ṣānī*

Yazmalar: (1) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 2152; 622 y., 20-34 satır, nesih (*Defter-i Kütübḥāne-i Es'ad Efendi* (İstanbul, tarihsiz), 126). (2) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kitaplığı, no. KA. 282; 520 y., 25 satır, rıka/nesih. (3) Berlin, Staatsbibliothek, Hs. or. oct. 1034/1 (daha önce Marburg Staatsbibliothek), Süssheim Koleksiyonu; 730 y., 19 satır, talik (Barbara Flemming, *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland*, 13/1 (Wiesbaden, 1968), 163).

Edisyonlar: *Cābī* °Ömer Efendi, *Cābī Ta'rīhi* veya *Ta'rīh-i Sulṭān Selīm-i ṣālīs ve Maḥmūd-ı ṣānī*, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara, 2003).

Kaynaklar: *Defter-i Kütübḥāne-i Es'ad Efendi* (İstanbul, tarihsiz), 126. Bursalı Mehmed Tāhir, °*Osmanlı Mü'ellifleri*, c. 3 (İstanbul, 1324/1906-1907), 181, dipnot. Ludwig Förner, "Handschriften Osmanischen Historiker in Istanbul," *Der Islam*, 26/3 (1942), 173-220. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları* (İstanbul, 1943), 224. Nihal Atsız, "Tanınmamış Osmanlı Tarihleri," *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1-2 (1957), 47-81. Ahmet Cevat Eren, *Selim III.'ün Biyografisi* (İstanbul, 1964). Semavi Eyice, "Mango, Cyril: Material for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul" [Tanıtım yazısı], *Bellekten*, 28/112 (1964), 773-789. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul, 1971). İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa," *Bellekten*, 35/138-139 (1971), 245-302; 409-450. Fahri Ç. Derin, "Yayla İmamı Risâlesi," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3 (1973), 213-272. Reşat Ekrem Koçu, "Tarih Kaynaklarımız," *Tercü-*

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

man, (Istanbul), 20 Mart 1975. Cavid Baysun, “Mustafa IV.,” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (1979), 708-714. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Mustafa Paşa, Bayrakdar,” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (1979), 720-727. Ahmet Cevat Eren, “Selim III.,” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 10 (1980), 441-457. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (Istanbul, 1985). Yılmaz Öztuna, *II. Mahmud* (Ankara, 1989). Mehmet Ali Beyhan, *Câbî Târîhi*, Doktora Tezi (Istanbul Üniversitesi, 1992). Mehmet Ali Beyhan, “Şânîzâde Tarihi’nin Kaynaklarından Câbî Tarihi,” *Osmanlı Araştırmaları*, XV (1995), 239-283.

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *‘Osmânî Mü’ellifleri*, c. 3 (Istanbul, 1324/1906-7), 181.

² Cavid Baysun, “Mustafa IV.,” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (1979), 709; Ahmet Cevat Eren, “Selim III.,” *İslâm Ansiklopedisi*, c. 10 (1980), 454; Reşat Ekrem Koçu, “Tarih Kaynaklarımız,” *Tercüman*, 20 Mart 1975, s. 4; Yılmaz Öztuna, *II. Mahmud* (Ankara, 1989), 19-20; Semavi Eyice, “Mango, Cyril: Material for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul” [Tanıtım yazısı], *Belleten*, 28/112 (1964), 777.

³ Ahmed Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (Istanbul, 1985), 53, 57, 62, 116.

⁴ Câbî ‘Ömer Efendi, *Câbî Ta’rîhi, Ta’rîh-i Sultân Selîm-i şâliş ve Maḥmūd-ı şânî*, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara, 2003), 620 (aşağıda CT).

⁵ CT, XVII.

⁶ CT, 519.

⁷ CT, 519.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Ruus Defteri*, no. 126, 133-134.

⁹ Krş. Ludwig Forrer, “Handschriften Osmanischen Historiker in Istanbul,” *Der Islam*, 26/3 (1942), 173-220.

¹⁰ Nihal Atsız, “Tanınmamış Osmanlı Tarihleri,” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1-2 (1957), 72-73.

¹¹ Mehmet Ali Beyhan, “Şânîzâde Tarihi’nin Kaynaklarından Câbî Tarihi,” *Osmanlı Araştırmaları*, XV (1995), 239-283.

¹² Barbara Flemming, *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland*, 13/1 (Wiesbaden, 1968), 163.

¹³ *Istanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları* (Istanbul, 1943), 224’de nüshanın ebadı 218 x 170 mm. olarak verilmiş ve yazısı için rıka denilmiştir.

Mehmet Ali BEYHAN

Ağustos 2005